

IDEOLOŠKA I KNJIŽEVNO PUTOPISNA PITANJA
LOVRICEVIH »OSSERVAZIONI« 1776. GOD.

Pristup Ivanu Lovriću i njegovu djelu *Osservazioni sopra diversi pezzi del viaggio in Dalmazia del signor abate Alberto Fortis coll'aggiunta della vita di Socivicza* (Mleci 1776) vodi preko pitanja koje je načeo Alberto Fortis do razmatranja I. Lovrića kao prosvjetitelja. Tako dolazi mo do pitanja što je I. Lovrić napisao i zašto, dakle od ideoloških pitanja njegova prosvjetiteljskog nauka i njegove uloge u dalmatinskoj Hrvatskoj pa do putopisno-teorijskih pitanja njegova putopisa.

Jedna od vrlo važnih značajki evropskoga prosvjetiteljstva jest da ono polazi od stanja u kojem se u evropskoj učenoj javnosti sve više gomila znanje o zemljama izvan Evrope i kršćanstva. Takva izvješća stizala su u Evropu još od Marka Pola i kastiljskih konkvistadora. No u 18. st. pišu se znanstvena djela o tima narodima i zemljama. To su Voltaireov *Essais sur les mœurs et l'esprit des nations* (1756) pa i Montesquieuov *Esprit des Lois* (1748) i brojna druga djela. Mi bismo pogriješili ako bismo u ovim djelima vidjeli etnološko zanimanje za egzotične zemlje, kakvo se pojavilo u romantizmu, a djelovalo je dugo i za realizma. Romantičko zanimanje za egzotične narode potječe od Jean Jacquesa Rousseaua, pa od Johanna Gottfrieda Herdera i njegova smisla za stvaralačku individualnost pojedinca i čitavih naroda, ono je u uskoj vezi s pojmom »narodnog duha« (Volksgeist), dakle nesvjesne, ali organske kolektivnosti naroda zasnovane na jeziku, običajima, povijesti, vjeri i krvi.¹ U prosvjetitelja nema takva zanimanja za druge narode, prevladuje uvjerenje da će raščlambom ponajviše pravnih i političkih uredbi drugih naroda uopćiti i riješiti pitanja društvenoga ugovora, uopće spoznaje svijeta. Odatle navika da se život drugih uljudbi često vidi kao mnogo logičniji i razboritiji od života u vlastitoj zemlji. J. J. Rousseau će čak život »divljaka« smatrati mnogo boljim od života Evropljana. Tako se 18. st. u smislu provjetiteljske snošljivosti počelo navikavati na

¹ Paul Kluckhohn, *Das Ideengut der deutschen Romantik*, Tübingen, 5, 1966. str. 13, 112—21.

svijest o istodobnom postojanju raznih uljudbi, za razliku od srednjovjekovnih nazora o uzastopnu slijedu raznih carstava.

Za talijansko prosvjetiteljstvo prvi i najbliži narod izvan evropskog uljudbenog kruga bili smo baš mi Hrvati, bar su nas talijanski prosvjetitelji, kao uostalom i njemački, takvima doživljavali. Samo talijansko prosvjetiteljstvo nije bilo ni spontano niti je imalo autohtone korijene, nego je bilo odraz duhovnih kretanja engleskog, francuskog, a u Milanu austrijskog prosvjetiteljstva, a razvijalo se u uskoj vezi s političkim promjenama koje su u to doba zadesile Poluotok. Prosvjetiteljstvo se razvijalo bujno u zemljama u kojima su prosvijetljeni apsolutisti, kao Friedrich II. pa Petar Veliki i dr., ohrabрили duhove. U Italiji, a posebno u Padovi, to baš nije bio slučaj, kao npr. u Napulju ili Milanu, i tamo će razvoj prosvjetiteljstva teći s nužnim neodlučnostima i zastojima. Pa ipak, za talijansko prosvjetiteljstvo bio je neophodan pogled u neke druge zemlje i uljudbe, jer je jedino to moglo osloboditi talijansko građanstvo pokrajinske učmalosti i ograničenosti tradicionalističke eklezijastikalne slike svijeta.

Italija je u to doba puna stranih putnika koji u njoj borave godinama, a talijanski intelektualci, znanstvenici, slikari, pjevači, glazbenici i glumci razmiliše se u to doba po svemu svijetu, pišući učene rasprave.² Alberto Fortis je taj koji je Italiji i svijetu otkrio Hrvate koje je nazivao »vlajima« (morlacchi),³ nastupajući u smislu prosvjetiteljske snošljivosti kao dobronamjerni posrednik između Talijana i Hrvata. On je u predromantičku talijansku književnost unio zanimanje za Hrvate.⁴ Slika Hrvata, odnosno uskoka, »vlaja« i kako nas već nazivaju Talijani, odgovara u doba baroka liku barbarina. Tako nas npr. zadarski nadbiskup, Talijan Minucio Minuci, naziva »razza di ladroni« (lopovskim narodom) koji ometa trgovinu, ratuje, ubija, robi i pali, dakle narodom kojem je zločin protiv uljudbe naprosto u krvi, pa čak potječe od Kozakâ, Moskovitâ i Tatarâ.⁵ A. Fortis nas opisuje kao »una razza d'uomini feroce

² Gdje su sve talijanski intelektualci u to doba putovali, vidi u *Storia letteraria d'Italia*, collaboratori A. Belloni, G. Bertoni, F. Ermini, G. Mazzoni, G. Natali, V. Rossi, G. Tofanin, N. Zingarelli, *Il Settecento*, a cura di Giulio Natali, parte prima, Milano, 1929, str. 49 f.

³ U srednjoj Dalmaciji riječ »vlaj« odnosi se na seljake iz unutrašnjosti bez obzira na njihovu vjeru. Po tom se ta riječ razlikuje od riječi »vlah« kojom bosanski Muslimani i Hrvati prezrivo nazivaju pravoslavce ili pak muslimani katolike. Upotrebljavam dakle riječ »vlaj«, koja se odnosi na pučanstvo obiju vjeroispovijesti, sve ako i jest pogrdna, jer riječ Zagorac, koju neki upotrebljavaju, nije posve prikladna, jer se obično odnosi na seljake sjeverozapadno od Zagreba. Riječ Morlacco istovjetna je po značenju i nije manje pogrdna.

⁴ Žarko Muljačić, Novi podaci o Albertu Fortisu i o njegovim putovanjima po našim krajevima, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, *Razdio historije, arheologije i historije umjetnosti*, 4, 1966, str. 89—90. Vidi i druge vrijedne priloge ovoga pisca o A. Fortisu.

⁵ *Historia degli Vscochi, Co i progressi di quella gente sino all'Anno, 1602*, str. 3—15. Ovaj lik Hrvata kao divljeg i ratobornog barbarina nastao je kod mletačkog pjesnika i pripovjedača Pace Pasinija (1583—1644) u njegovu romanu *Historia del Cavalier Perduto* (Mleci, 1644) ne bez utjecaja lektire Mavra Orbinija

irragionevole, priva d'umanità, capace d'ogni misfatto» (soj ljudi divljih, nerazboritih, bez ljudskosti i kadrih na svaki zločin,⁶ ali se trudi da nas opravda u smislu likvidacije barokne baštine i prosvjetiteljske snodljivosti. Pritom se on u nastojanjima da pronade naš etnički identitet više služi pitanjima jezične srodnosti između nas, Srbâ, Bugarâ i narodnosti između nas i Albanaca nego povijesnim izvorima poput Ivana Lučića. No opravdanje i rehabilitacija lika Hrvata u talijanskim očima teče tijekomvima pojmovnog mišljenja, normiranja i uopćavanja. Tako je prema A. Fortisu naša čudorednost naprosto dugačija od talijanske, jer živimo u planinama, pa nas A. Fortis uspoređuje s Hotentotima, kao pravi prosvjetitelj. A. Fortis nije imao mnogo smisla za iskustvene stvari i činjeničnost. Vjerovao u očuvani prirodni um, poduzetnost, zdravlje, prirodnu slobodu i neovisnost »vlaja« (str. 61, 67 i 93), pa bi u tome mogli vidjeti odraze rusooovskog nauka koji kod njega međutim nije izričit kao kod njegova prijatelja, suvremenika i putopisca po Hrvatskoj Balthasara Hacqueta.⁷ Tu se možda kod njega očituje kolebljivost padovanskog prosvjetiteljskog kruga u primanju korjenitih nazora francuskog prosvjetiteljstva. Valja još istaći da A. Fortisu praznovjernost naših seljaka nije samo smiješna, kao i inače prosvjetiteljima, nego mu je zanimljiva kao čimbenik što kazuje o našem narodnom karakteru. Time je on iznevjerio prosvjetiteljsku sklonost uopćavanju i nesklonost činjenici. Za arheološka nalazišta nije imao smisla pa je u razvalinama Burnuma vidio samo bijedne ostatke (»che miserabili vestigi!«, str. 95). I najzad, A. Fortis, koji je i sam bio svećenik, nije bio protuklerikalno raspoložen.

Ako pokušamo naći mjesto Ivana Lovrića u općem okviru prosvjetiteljstva, moramo reći da kod njega postoji stanovita ideološka razlika prema A. Fortisu. Iz rada Marijana Stojkovića⁸ doznajemo da se Ivan Lovrić za studija medicine u Padovi upoznao s najvažnijim predstavnicima racionalističke filozofije u Engleskoj i Francuskoj, a također da je bio vrlo odlučan kao protuklerikalac, da je katolički i pravoslavni kler smatrao neukim i praznovjernim, što ga je dovelo u sukob s fra-

Sve ako ovakav lik i nije bio obvezatan za talijansku književnost baroka i arkadije, on je odigrao ulogu u prosvjetiteljstvu, kad se on počeo strukturirati sve pozitivnije pod utjecajem rusooovskog doživljavanja kulture kao dekadentne. Takav pozitivni lik Hrvata sreće se kod Mlečićâ Gaspere Gozzija (1713—86), Giuseppe Baretija (1719—89), pa Carla Goldonija (La Dalmatina), Giovanni Greppija (1751 — poslije 1827), Mate Zorić, Hrvatska i Hrvati u talijanskoj lijepoj književnosti. Hrvatski znanstveni zbornik, MH, sv. 2, 1971, str. 8 ff. Vidi još Mirko Deanović, Talijanski pisci o Hrvatima do kraja 17. vijeka. Anal. Historijskog instituta JAZU, Dubrovnik VIII—IX, 1962, str. 117—137.

⁶ Viaggio in Dalmazia, Mleci, 1774, str. 43 f.

⁷ Ivan Pederin, Balthasar Hacquet, prvi folklorist i etnolog hrvatskih krajeva, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio lingvističko-filološki, 11, 1973, str. 421—40.

⁸ Ivan Lovrić, pristaša struje prosvjetljenja u Dalmaciji. Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, Zagreb, 1932, knj. 28, sv. 2, str. 1—44.

njevcima.⁹ Protuklerikalizam je svakako uočljiv kod velike većine prosvjetitelja, što se može smatrati posljedicom vjerskih borbi u 17. st. i zelotskog nastojanja dogmatskog bogoslovlja da se nametne nad svjetovnu vlast, da čitave nacije time uvuče u bogoslovna pitanja. Kako su se u to doba i odnosi među konfesijama jako zaoštrili, a Crkva je prečesto pribjegavala *brachium seculare*, to je jaz između crkvenosti i svjetovnosti potkraj 17. st. bio dublji nego ikada do tada.¹⁰

Prosvjetiteljstvo se međutim ipak ne može bez daljnjega nazvati bezbožnim razdobljem. Prosvjetiteljski filozofi, koji su živjeli po vjeri i umrli u krilu Crkve, nisu nikakva rijetkost. Prosvjetiteljstvo je proizvelo nove oblike pobožnosti, protestantski pijetizam kao utuk na mračni Lutherov rigorizam po svojoj ivanovskoj blagosti, te kao utuk na racionalističko uopćavanje i shematiziranje po svom sentimentalnom individualizmu i ispovijednom držanju svjetovne i građanske individualnosti, te kvijetizam na katoličkoj strani. Kvijetizam se nadovezuje na kastiljsku pobožnost Tereze Avilske i Ivana od Križa, koji je u vedroj pasivnosti svoje prakse slično kao i pijetizam odbacivao crkveno posredništvo između čovjeka i Boga, obrede i dogme što se vidi iz *Guida spirituale* (1675) Miguela de Molinosa. Bit ćemo bliži istini ako kažemo da je srž prosvjetiteljskog protuklerikalizma bila odlučnost da filozofija potisne vlastoljubivost bogoslovlja, te da priroda čudorednim razumom objašnjava vjersku objavu.

Tako se i kod Ivana Lovrića neće naći bezbožnih uvjerenja. Tu osobito mnogo kaže njegov posjet nekoj špilji uz Cetinu (na str. 195). Dok su se njegovi prijatelji praznovjerno bojali, on je bez straha ušao u špilju diveći se prirodi u svom čvrstom prosvjetiteljskom uvjerenju da se svaka pojava na svijetu može pojasniti jasnim umovanjem. Našavši unutra kosti, on se narugao onima koji vjeruju da su to kosti svetaca i istakao da su to kozje kosti. U tome možemo nazrjeti kvijetističko nepovjerenje u objavu, a svakako i likvidaciju barokne baštine isusovačke kazuistike koja je dopirala do nas, što se npr. lijepo vidi iz djela Filipa Grabovca.

Za razliku od A. Fortisa, I. Lovrić se živo zanimao za rimske razvaline (str. 38 f.), bavio se i epigrafičkim spomenicima. S tim zanimanjem I. Lovrić svakako spada u okvir prosvjetiteljskih zanimanja, slijedeći tako djelo *Paleographia Graeca* Bernarda de Montfaucona (1708). No ako je on rimske spomenike stavio ovako u neku egzotičnu zemlju kao što je naša, a I. Lovrić polazi od te Fortisove svijesti, on je time nasljedovao J. Winckelmannova shvaćanja o apsolutnoj nezavisnosti umjetnosti od zemlje u kojoj je nastala. No on je time možda želio stvoriti kod svog čitateljstva neku svijest o pripadnosti naše pokrajine Evropi, a ta svijest kod A. Fortisa nije postojala, ako nas je on uspoređivao s Hoten-

⁹ J. Božiković, Deribakova kritika Lovrićevih »Osservazioni« i njihov auctor, Nova revija, knj. 14, 1935, sv. 1, str. 26—34.

¹⁰ Rudolf Unger, Hamann und die Aufklärung, Studien zur Vorgeschichte des romantischen Geistes im 18 Jahrhundert, Erster Band, Tübingen, 3, 1963, str. 31—33.

totima. Neko stanovito rodoljublje, koje se opaža i u drugim spisima prosvjetitelja, ako oni nisu Englezi ili Francuzi, naći će se i kod I. Lovrića, koji npr. gradine Lukovac i Glavac smatra sjedištima naših bana. Time međutim nismo još kazali sve o Lovrićevu odnosu prema klasičnoj starini i prema vlastitom narodu. Kao pravi prosvjetitelj on je svoje nadopunjavanje Fortisova putopisa opravdao željom za potpunosti, točnošću i redom («a chi piace l'ordine, la esatezza, e la intiera nozione de' costumi di un Popolo», str. 67), pa je Hrvate iz Zagore opisao kao narod koji je zato što živi u zabačenom brdskom kraju očuvao čistima stare običaje, a ti su vrlo slični rimskim. Tako su među njima nazivi gospodin i presvijetli nepoznati kao što su bili nepoznati kod Rimljana. («Il *Signore*, e l'*Illustrissimo* sono titoli ignoti alla incorotta lingua Slava, come lo erano alla Romana, nè si diceva Signor Cesare, Cicerone, e Pompeo. Si sa, che Tiberio tanto ambizioso ch'egli era, non soffrì mai di esser chiamato *Domine*, Signore» str. 74). Po tome su »vlaji« ispred otočana koji nisu uspjeli očuvati staru jednostavnost jezika («l'antica semplicità della lingua Slava», str. 75). Klasična starina je prema tome za I. Lovrića pojam jednostavnosti i razumom sagledivo-ga, a to će reći da je njegov odnos prema antiki građanski za razliku od odnosa talijanske renesanse i francuskog klasicizma 17. st. Ovakav odnos prema klasičnoj starini mogao bi se smatrati dosta nekritičkim preuzimanjem stava talijanske književnosti. Naime, dok većina evropskih književnosti nastoji dokazati stanovitu nezavisnost svojih klasi-cističkih struktura od klasične starine, talijanski književnici toga doba, npr. Giuseppe Orsi, baš su naglašavali veze talijanske književnosti s klasičnim, smatrajući svoju književnost prvorodnom kćeri grčke i rim-ske književnosti.¹¹ Ako I. Lovrić pokušava izravno usporediti socijalne odnose i jezik »vlaja« s Rimljanima, on čini nešto što odgovara ovakvu držanju talijanske književnosti ne vodeći pritom nimalo računa o egzotici i skrivenim rusooovskim nazorima na svijet koji su bili odrednica lika Hrvata u književnosti talijanskog prosvjetiteljstva. Nema u tom idiliziranju iskonskoga ničeg historicističkog u smislu Gianbattiste Vicoa. Nema ni smisla za folklor. Za nj je povijest razvoj u negativnom pravcu, pa tako I. Lovrić opisuje nošnju »vlajâ« kao sličnu nošnji Spartanaca utoliko što ona nije podložna modnim promjenama. («I tagli de' loro abiti sono sempre gli stessi, e se i Lacedemoni aveano per istatuto di non alterare le antiche mode del loro canto, i Morlacchi anno per costume di non alterare le antiche mode de' loro abiti», str. 113). Potom uspoređuje »vlaške« nevjeste s grčkim i rimskim (str. 125). I. Lovrić odbacuje povijest u kojoj vidi razvoj uljudbe i smatra da život u udaljenim i zabačenim planinama daje mnogo prednosti, mnogo više tjelesnog i umnog zdravlja nego život u gradu. Tako su »vlaji« zdravi i izdržljivi zbog svoga strogog odgoja, pa otvoreni i gostoljubivi. («Quindi ne avvienne, che acquistano quella pregiabile sanità, e robustezza, che nelle colte, e deliziose Città, nulla ostante le più delicate cure, e diligenze le più

¹¹ Djelo iz bilj. 2, str. 492 f.

possibili, ed esatte, si rendono molto desiderabili, e rare», str. 84; »La ospitalità de' Morlacchi è tanto diversa da quella delle Nazioni colte, quanto la coltura di queste è diversa dalla selvatichezza de' Morlacchi«, str. 100). Ovakvo odbacivanje povijesti naporedo s uljudbom približava I. Lovrića J. J. Rousseau. Moglo bi se reći da u ovakvim nazorima možemo vidjeti odraze J. J. Rousseauove misli, koji dolaze do izražaja neodlučno i kolebljivo, kao uostalom i kod A. Fortisa, što je drugačije teško moglo i biti ako se ima u vidu da je I. Lovrić pisao u doba stare i feudalne mletačke uprave. U našim prilikama takvo odbacivanje povijesti bilo je svakako velik korak naprijed. Lovrićevo ideološko držanje bilo je građansko, dosljedno i za svoje doba vrlo napredno. Mnogo može reći njegovo mišljenje o jeziku i književnosti. Andriju Kačića-Miošića I. Lovrić nije volio, zamjerajući mu da miješa povijesno i čudesno. To može donekle začuditi, jer A. Kačić-Miošić nije bio pjesnik koji je proizišao iz barokne tradicije nego pjesnik blizak prosvjetiteljskom ukusu u književnosti.¹² Razlog zašto je I. Lovrić odbacio A. Kačića-Miošića valja tražiti u prvom redu u tome što je ovaj bio franjevac, dakle od onih koje je I. Lovrić nazivao »zoccolanti«. Drugi razlog je bio što je A. Kačić-Miošić tražio identitet svog naroda u povijesti, došavši do zaključka da smo mi Hrvati članovi velike slavenske zajednice, dapače prethodnica te zajednice koja se suprotstavlja dvjema velikim kulturnim blokovima — grčkom i latinskom svijetu. Povijest kao književna vrijednost I. Lovriću nije mogla mnogo značiti. Valja najzad istaći da je A. Kačić-Miošić bio pučki pisac, te da je kao takav izraz slavenske franjevačke pobožnosti bez odgovarajućih pojava u prosvjetiteljstvu. Prosvjetiteljstvo pak nije bilo u sebi pučki i demokratski pokret, sve ako u njegovu potomstvu vidimo liberalizam, engleski utilitarizam, pa socijalizam i marksizam, već pokret koji je proistekao iz apsolutizma 17. st. U 18. st. za razliku od 17. st. s dvorom se vezalo građanstvo. Tako se u 18. st. osnivaju slobodni zidari i druga tajna društva, što sve upućuje na zaključak da prosvjetiteljska misao, makoliko građanska i napredna, ne računa s masama, barem ne do 1789, kad su mase, oboružane tom mišlju, jurišale na Bastillu. Sve to može nam pojasniti da je I. Lovrić srazmjerno malo prostora posvetio folklornim običajima naših seljaka i jeziku, u kojem on ne vidi značajku naroda kao organizma, po čemu je on iza A. Fortisa. Uopće, Lovrićevo zanimanje za »vlaje« nema naglašeni karakter traženja narodnog identiteta, kod njega se nije potvrdila svijest da je Dalmacija napučena jednim narodom, da »vlaji« i otočani pripadaju istom narodu. Ako se on zanima za »vlaje«, on to čini da bolje pojasni svijet međuodnosâ sela i grada, hrvatske i talijanske obale Jadrana, točnije da to pojasni razumom.

Nije osobito ni njegovo zanimanje za folklornu pjesmu. Tu kod I. Lovrića srećemo pisca sa čvrstom vjerom u budućnost svojstvenom svim naprednim umovima i pokretima. Po Lovrićevu mišljenju naš je jezik

¹² Ivan Pederin, »Začinjavci«, štinci i pregaoci, Zagreb, MH, 1977. Andrija Kačić-Miošić prema tradiciji u književnosti i njegov udio u preobrazbi hrvatskog stila, str. 151—75.

po prirodi blagoglasan i budemo li ga njegovali naši će pjesnici na njemu moći sastaviti pjesme što neće zaostajati za najljepšim talijanskim književnim djelima, kako je to bilo nekoć. («La lingua nostra armoniosa per natura dovrebbe produr degli eccellenti Poeti, se sapessero unirvi anche l'arte, ed una volta i più colti si esercitavano ne metri Illirici, quali bene intesi niente invidiano le più perfette Poesie degl'Italiani», str. 131). I. Lovrić prema tome smatra književno stvaranje pitanjem njege jezika koji je već po prirodi blagoglasan. Književnost je dakle proizvod rada i mara, ona je *ars* koja uljuđuje svijet. Tim stavom on nasljeđuje jednog od najuglednijih neoklasicističkih talijanskih teoretičara književnosti, G. V. Gravinu, pobliže njegovo djelo *Ragion Poetica* (1708).¹³ U ovom nazoru možemo opaziti program likvidacije marinizma, kakav je promicala talijanska Arcadia, privođenje osjećaja u književnosti razumu, a u krajnjoj liniji i *L'art poétique* Nicolasa Boileaua sa svojim poznatim zahtjevima za vlašću razuma u književnosti («Aimez donc la raison: que toujours vos écrits / Empruntent d'elle seule et leur lustre et leur prix» . . . , stih 37—38; La raison pour marcher n'a souvent qu'une voie«, stih 48). Tako I. Lovrić kod Ivana Gundulića ističe uzvišenost misli, zvučni i prirodni srok i vidi u njemu hrvatskog Homera («L'elevatezza del pensare, la dolcezza del verseggiar, e la naturalezza della vita, che in lui si ammirano, devono far insuperbire la Nazione Illirica, e specialmente la patria sua di aver prodotto il suo Omero anche essa«, str. 132). No ako je on istakao »prirodnost« Gundulićeva sroka, on mu je pripisao stilsko svojstvo koje I. Gundulić nije imao, jer je on stvarao u baroknim, a ne u arkadijskim ili prosvjetiteljskim tradicijama. Time je I. Lovrić prihvatio nazor talijanskog neoklasicizma, otprilike Francesca Montanija, koji je u jednom pismu iz 1709. godine smatrao da strogo traženje uzora u klasičnoj književnosti lišava stil slobode i dobrog ukusa.¹⁴

Za nas mogu biti zanimljivi i gospodarski nazori I. Lovrića. Po njegovu mišljenju »vlaji« su ratnički narod pa zbog toga nisu osobito skloni poljodjelstvu. Zadaća je državne vlasti uvjeriti ih da je poljodjelstvo korisno, a također i stočarstvo jer su njihovi proizvodi državi korisni («utile allo Stato«, str. 179). I. Lovrić zanimao se za rude, ugljen, željezo. Utvrdio je da u Dalmaciji nema zlata i srebra, bavio se pitanjima promaknuća riječnog ribarstva (str. 34—37). Svi ovi nazori idu za tim da Dalmaciju naprave gospodarski naprednijom i nezavisnijom utoliko što bi ta pokrajina morala manje uvoziti. To je dakako posljedica gospodarskog opadanja naše pokrajine, što je u krajnjoj liniji posljedica otkrivanja Amerike. No ti Lovrićevi nazori odaju i stanovito slabljenje feudalizma i feudalnih struktura kod nas, oni su građanski. Ideološki su ti nazori sukladni s teorijama merkantilizma u Evropi koje su sve tražile gospodarsku samodostatnost ili nadmoć u poljodjelstvu i uopće u proizvodnji.

¹³ Djelo iz bilj. 2, str. 495.

¹⁴ Ibid. str. 493.

Valja ipak istaći da su gospodarski i politički uvjeti evropskog merkantilizma u 17. st. bili drugačiji od tih uvjeta u Dalmaciji u 18. st. U Evropi, npr. u Francuskoj, merkantilizam Jeana-Baptiste-a Colberta posljedica je sporog i lošeg prometa robâ, spore trgovine, loših prometnica. On je išao za tim da ojača centralističku državu, da je učini nezavisnom od dobave iz inozemstva u doba rata.¹⁵ Kod nas su ti nazori išli za tim da naše seosko pučanstvo spase od bijede, lihve i izrabljivanja mletačkih trgovaca, uopće grada.

Već smo istakli da I. Lovrić, iako napredan, nije bio prijatelj puka, da ga nije osobito zanimao folklor i jezik, ukoliko je on značajka naroda kao biološkog pojma. On nije imao toliko smisla za prirodne znanosti kao A. Fortis, pa nije ni narod promatrao kao neko biološko jedinstvo. Zbog svega toga I. Lovrić je ostao srazmjerno daleko od pojma nacije. Njegovo osnovno raspoloženje zapravo je lokalno-patriotsko. Pa ipak, kad god on piše o »vlajima«, to je uvijek s nekim ponosom. Ako su njegove »Osservazioni« književno djelo (a o tome će biti govora niže), onda je on od »vlaja«, hajduka, a osobito od Stanislava Sočivice, napravio književne vrijednosti.

Mi bismo zaobišli srž Lovrićeve knjige kad ne bismo spomenuli da je ona zapravo putopis. Autor je proputovao jednim dijelom cetinsku krajinu i o tome napisao opširno izvješće. Njegovo je pripovjedačko držanje na tome putu objektivno, što znači da je u središtu autorsko-čitateljskog zanimanja sam kraj i njegovi žitelji, a ne autorova ličnost, njegovo JA koje će sebe otkriti u novom krajoliku. U to doba, dakle u drugoj polovici 18. st., putopis se kao rod obnavlja. Dok se barokni putopis prije svega zanimao za gradove, ustave pojedinih kneževina ili kraljevina, građevine, pa utvrde, uopće za sve što se u gradovima nalazilo, sve do kuhinje, prostitutki, nakita žena i sl., putopis prosvjetiteljstva zanima se prije svega za prirodu i prirodne pojave, minerale, bilje, u prvom redu za Alpe. To je putopis rusooovskog tipa, o kojem sam pisao u naprijed navedenu radu o Balthasaru Hacquetu. Potom se putopis prosvjetiteljstva zanima za brojne strane zemlje, njihovo gospodarstvo, jezik, vjeru, ustav, trgovinu idući za tim da s tim upozna trgovce, državnike, pomorce, uopće da poduči, a ne samo da zabavi.¹⁶ Ako se zna za sklonost prosvjetiteljstva prema apstraktnom umovanju punom uopćavanja, putopis je sa svojim konkretnim znanjem u to doba igrao vrlo važnu ulogu. Iz Evrope su se na sve strane razmili putopisci čiji je uzor svijeta bio strukturiran prema djelima Voltairea, Montes-

¹⁵ Historija čovječanstva. Kulturni i naučni razvoj, sv. 4, knj. 2. Louis Gottschalk, Loren C. MacKinney i Carl H. Pritchard, Temelji modernog svijeta, važniji vjerski događaji 1500—1775. Politička i društvena misao 1300—1775. Zagreb, 1974, str. 408 f.

¹⁶ To je smisao proslava J. R. Förstera, izdavača njemačkog putopisnog časopisa Magazin von merkwürdigen neuen Reisebeschreibungen, aus fremden Sprachen übersetzt und mit erläuternden Anmerkungen begleitet. Mit Kupfern und Landkarten, Berlin, 1790. usp. Jörg-Ulrich Fehner, Erfahrene und erfundene Landschaft, Aurelio de' Giorgi Bertolas Deutschlandbild und die Begründung der Rheinromantik, Opladen, 1974, str. 107—108.

quieau ili J. J. Rousseau, izvješćujući o svojim putovanjima. I k nama u to doba stižu putopisci u osobito veliku broju, idući stopama A. Fortisa. Fortisova knjiga pobudila je I. Lovrića da napiše svoj putopis. Već se na prvi pogled vidi da je I. Lovrić A. Fortisa ispravljao, njegov je ton umjeren polemiki i publicistički i u tom smislu sukladan raspoloženju brojnih časopisa koji su se u to doba počeli pojavljivati posvuda, a također u Italiji, osobito u Mlecima. Naša usporedba obiju putopisa nije pokazala da bi se uzor svijeta kod oba pisca bitno razlikovao. A. Fortis više se zanimao za prirodne znanosti, I. Lovrić više za klasične starine i to je, mogli bismo reći, sve. To ipak ne bi bilo dovoljno da opravda pisanje nove knjige ni da pojašni mjestimično oštri polemiki ton kojim I. Lovrić ispravlja A. Fortisa, koji, kako naprijed istakosmo, nije bio nikakav protivnik ni neprijatelj Hrvatâ.

Odgovor na ovo pitanje može nam dati recepcija Fortisove knjige kod nas i u inozemstvu. A. Fortis je pisao za svoje učene prijatelje i bogate učene mecene. U Švicarskoj je to bio prirodoslovac i protestantski pastor Jakob Samuel Wyttenbach, pa znanstvenici okupljeni oko časopisa »Göttingische Anzeigen von gelehrten Sachen«. ¹⁷ U Britaniji je to bio Earl of Bute, ¹⁸ koji je A. Fortisa materijalno pomagao. A. Fortis je dakle pisao za ljude koji s jedne strane nisu imali nikakva čuvstvenog odnosa prema Hrvatima, »vlajima«, za koje prije toga nisu bili ni čuli, a raspolagali su s toliko bogatim znanjem da su se u prvom redu i umovanjima mogli poslužiti Fortisovim spoznajama o »vlajima« i Dalmaciji u smislu prosvjetiteljskog odgoja uma. Pišući na način razumskog raščlanjivanja A. Fortis je mogao i morao usporediti »vlaje« s Hotentotima. Ako se imaju na umu J. J. Rousseauu bliska Fortisova uvjerenja, ova usporedba nije negativna. No s tim je A. Fortis rekao da »vlaje« ne smatra pojavom evropskog uljudbenog kruga. Poznato je da čitatelj ne surađuje s piscem tako što njegovo djelo čita nego tako što se odlučuje na čitanje. Pritom se on priljubljuje uz piščevu savjest koju nemilosrdno cenzurira. ¹⁹ Švicarski, kao i njemački znanstvenici nisu A. Fortisa na tome mjestu cenzurirali očito s razloga što ne bi mogli ni pojmiti da bi taj sirovi i divlji narod, kako ga opisuje A. Fortis, mogao biti sudionikom njihova uljudbenog kruga. Slično je mislio i pisao i B. Hacquet, a pobliza istraživanja (u mom naprijed navedenom radu) njegovih pisama pokazala su da je njegov odnos prema Slavcima samo naoko bio pozitivan, u dnu duše on je Slavene smatrao divljima i glupima.

Kod nas o recepciji Fortisove knjige najviše kaže baš Lovrićeva knjiga. Ovaj je, za razliku od njemačkih i švicarskih znanstvenika, A. Fortisa cenzurirao. Rezultat te cenzure nije izostao — to je Lovrićeva knjiga. On u postupku čitanja nije došao do nužne suglasnosti s auto-

¹⁷ Žarko Muljačić, Iz korespondencije A. Fortisa s J. S. Wyttenbachom. Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio lingvističko-filološki, 7, 1968, str. 113—18.

¹⁸ Mira Janković, Škotski mecena i djela o Dalmaciji. Zbornik radova Filozofskog fakulteta, Zagreb, knj. 2, 1954, 245—53.

¹⁹ Carlos Buosoño, Teoría de la expresión poética, 2. Madrid, 1970, str. 60.

rom,²⁰ pa se tada pokazalo, kao toliko puta u književnosti, da je njegov uzor svijeta i njegovo čuvstveno držanje odviše sektaško prema A. Fortisu, da mu se nastanak njegove knjige učinio naprosto nezakonit. Stoga je napisao svoju. Ovakva neslaganja znaju u stanovitim povijesno i ideološko-kritičkim nazorima biti takva da pripadnici vjerskih ili ideoloških skupina neka djela uopće ne čitaju, pače im oni koji ih čitaju izgledaju sumnjivima. Odgovor Lovrićev Fortisu nam je poznat. Dok je A. Fortis u svojoj knjizi stvorio od »vlaja« neku književno-znanstvenu vrijednost s odnosom prema Hotentotima, odnosno prirodom u svom vrlo čistom obliku i time predao »vlaje« u nasljedstvo njemačkim znanstvenicima kao rusooovski mit (iako sam nije bio izričit rusooovac)²¹ I. Lovrić je u više navrata relacionirao »vlaje« prema Rimljanima i Spartancima. Ovim čisto kulturnim odnosom on je »vlaje« napravio književnom vrijednošću. Bio je to svakako vrlo smion potez, jer je građanin Italije, a i dalmatinskoga grada i »vlaje« smatrao divljacima i barbarima. Ovakav raskorak između književnih i životnih vrijednosti nije rijedak u književnosti. Klasičan je primjer književni lik plemenitog razbojnika, koji je vrijedan, ali samo na stranicama knjiga ili na filmskom platnu, a nikako u svakodnevnu životu. I baš jedan takav lik i vrijednost stvorio je I. Lovrić, to je Stanislav Sočivica, kojemu je on napisao opširan i povijesno vjerodostojan²² životopis kao dodatak svojoj knjizi. Njegov lik je povijesno vjerodostojan, pa je baš ovo mjesto da se upitamo da li je I. Lovrić znanstvenik ili književnik. Zapravo je bio jedno i drugo, tip pisca kakva u to doba poznajemo u Italiji, dakle pisca u kojeg se sastaju zanat s književnošću.²³ Piščev dodatak u Sočivčinu životopisu sastoji se u tome što je on njegov lik heroizirao i literarizirao i u tome je uspio, pa je »London Magazine« već u svesku za siječanj i svibanj 1779. donio prijevod toga životopisa pod naslovom »The Adventures of Socivica, a Notorious Robber and Assassin of the Race of the Morlachians, commonly called Montenegrins«, a »Council Magazine« je čak 1875. donio novi prijevod Richarda F. Burtona pod naslovom »Socivicka, the Bandit of Dalmatia«, što doznajemo iz rada I. Grgića. No život S. Sočivice nije jedini literarizirani životopis njegove knjige. Tu je još životopis Filipa Našića (na str. 44—46), Roma, pustolova i varalice tipična za stoljeće. Ovaj naš Cagliostro pobjegao je u Tursku odakle je prešao u Austriju i tamo se predstavljao kao izbjegli bosanski feudalac. Prepoznao ga je neki naš franjevac, pa je pobjegao iz Austrije u Tursku, gdje se predstavljao kao liječnik. Poslije je živio u Rimu i Napulju kao varalica i pustolov. No za razliku od Sočivice I. Lovrić Našićev život ne pravi književnom vrijednošću, pače ističe da su

²⁰ Ibid., str. 62 f.

²¹ I. Pederin, Die Morlaken in der deutschen Reiseliteratur. Die Welt der Slaven, München, 19—20, 1974, str. 273—98.

²² Ivan Grgić, Uz životopis hajdučkog harambaše Stanka Radovića Sočivice. Zadarska revija, 7, 1958, br. 3, str. 247—53.

²³ Djelo iz bilj. 2, str. 205. i 234. f. Takav je bio i A. Fortis. Od liječnikâ i pjesnikâ toga doba takav je npr. bio Dionigi Andrea Sancassani (1659—1738) Carlo Richa iz Torina, Ruggiero Calbi iz Ravenne (1683—1761) i dr.

svi njegovi sunarodnjaci isti kao i on («di ugual pasta sono tutti i suoi Nazionali»), koje ipak poštuje kao kovače i potkivače.

No ako je I. Lovrić relacionirao »vlaje« prema Sparti i Rimu, on je time želio reći da naša pokrajina spada u evropski uljudbeni krug. To je ona prava hrvatska suvremena problematika koja će se stalno ponavljati u 19. st. Dok su se hrvatski politički ideolozi 19. stoljeća i uopće intelektualci osjećali pripadnicima evropske uljudbe, nas zapadna kulturna javnost obično nije za takve priznavala, bar ne do Hermanna Bahra, koji je sa svoje strane opet govorio o balkanizaciji Austrije.²⁴

Lovrićeve »Osservazioni« izazvale su polemiku s A. Fortisom i njegovim prijateljima (koju prikazuje M. Stojković u navedenu radu), u dnevniku »Efemeridi letteraria di Roma«. Iz te se polemike vidi da Lovrićeve nazore nije prihvatilo talijansko čitateljstvo, pa se može reći da I. Lovrić nije uspio u svojoj namjeri da Hrvatima osigura pravo građanstva u evropskoj uljudbi. Toga je bio svjestan i A. Fortis, koji je u svojoj polemici, oštro uočio Lovrićevu slabost. Ž. Muljačić citira (bilj. 10. rada iz bilj. 18) polemičko pismo u kojem A. Fortis želi da se Lovrićeva knjiga prevede, pa će ga onda prezir sve Evrope osvetiti. («Je serais charmé que les *Observations*, et les *Apologies* de mon jeune Zoïle trouvaissent aussi des traducteurs; le mépris de tout l'Europe me vengerait bien de ses mechants projets; pour moi je ne lui souhaite pas d'autre châtiment, si ce ne fut des etriviens par son Precepteur . . . »).

Ta će polemika biti jedan od vrlo važnih razloga zašto Lovrićeva knjiga s kojom počinje hrvatski novovjeki putopis²⁵ nije imala neposredna potomstva. Bez publike ga nije ni mogla imati. Naš pristup I. Lovriću danas sadrži svijest o Hrvatu koji je propao u procjepu između Istoka i Zapada, u ovom slučaju između Hrvatske i Italije, za koju smo bili kolonija, barbari ili *antemuralia Christianitatis*, pa etnološka zanimljivost, ali rijetko članovi evropske uljudbe.

²⁴ I. Pederin, Österreichs Weg an die Adria, Das Bild Dalmatiens in der Reiseliteratur bis zu Hermann Bahr, Österreich in Geschichte und Literatur, 20, 1976, Heft 1, str. 33—48; Isti, La Dalmazia nelle relazioni di viaggio austriache e tedesche, Aevum, Rassegna di scienze storiche, linguistiche, filologiche, Milano, XXIX, 1975, fasc. V—VI, str. 485—505; Isti, Austrijski trivijalni putopis o dalmatinskoj Hrvatskoj. Radovi Centra JAZU u Zadru, sv. 24, 1977, str. 129—42, Isti, 'Začinjavci', štoci i pregaoci, Zagreb, 1977. Franjo Trenk kao književni mit, str. 175—225.

²⁵ Franjevac Jakov Pletikosa napisao je Putovanje u Jeruzolim g. 1752. O tome Tomo Matić, Hrvatski putopis iz sredine osamnaestog vijeka, Zbornik u čast Stjepana Ivšića, Zagreb, 1963, str. 255—61. Jedan brodski dnevnik s nizom pisama putopisnog karaktera otkrio je Cvito Fisković, Putovanje pelješkog jedrenjaka iz kraja XVIII i početka XIX stoljeća. Pomorski zbornik, Zagreb, 1962, knj. II, str. 1747—83.

IDEOLOGICAL AND LITERARY PROBLEMS OF LOVRIC'S
»OSSERVAZIONI« (1776) CONSIDERED AS A TRAVEL-BOOK

S u m m a r y

The author of »Osservazioni sopra diversi pezzi del viaggio in Dalmazia del signor abate Alberto Fortis coll'aggiunta della vita di Socivicza« (Venice 1776) Ivan Lovrić, born in Dalmatian Croatia was educated in Padua, Italy. Acting as a young physician in Sinj, in the at this time Venetia ruled Dalmatian Croatia he published his book in 1776. In this paper (this book is considered as a travel book and also as a product of Lovrić's lecture of A. Fortis' travel-book — »Viaggio in Dalmazia« (Venice 1774). Censuring this latter travel-book, as the reader regularly does in the operation of reading, I. Lovrić wrote a new book, following the publicistic and polemic style, which rose at this time in Venice and their newspapers. His book at his time was not a success. It was not a success owing to the disagreeing of the Italian reader and the lack of the Croat reader as Croatia at this time had no her book-market. So I. Lovrić's purpose to introduce Croatia as a full member of the European civilisation resultet in an insuccess.

Following the more than four decades old investigation of M. Stojković this book was also reconsidered as a illuministic literary and erudite product out of the Italian enlightenment, as I. Lovrić was educated in Italy.